

MALAZGİRT SAVAŞI'NIN TARİHİNE DAİR KİŞİSEL BİR DEĞERLENDİRME*

Speros VRYONIS, JR.

Çeviren: Pınar KAYA**

Batılı Ortaçağ ve günümüz tarihçileri tarafından çok az bilinmesine rağmen, Malazgirt Savaşı, bir sınır şehri olan Malazgirt'in güneydoğusunda bulunan tepeler ve ovalar ile Murat Nehri'ne (Murat Nehri, Fırat Nehri'nin bir koludur)¹ karışan iki nehir kolunun aktığı düzlükte, IV. Romanos Diogenes ve Alp Arslan arasında 26 Ağustos 1071'de gerçekleşmiş olup, şüphesiz Bizans ve İslâm dünyası arasında büyük sonuçlar doğuran en önemli tarihî temaslardan biri olmuştur. Bu nedenle Malazgirt Savaşı; Bizans, Ermeni, Gürcü, Kürt, Arap, İran, Selçuklu, Uz, Peçenek, Slav ve Norman tarihi ile ilgili olan tüm tarihçi ve dilbilimcilerin dikkate değer bir şekilde ilgisini çekmiştir.²

* Bu çalışma Bizans, Balkan, Yunan tarihi alanlarında kıymetli çalışmalar yapmış olan Yunan asıllı tarihçi Speros Vryonis (d. 1928) tarafından yazılmış ve *E Byzantine Mikra Asia*, Athens 1998, s. 225-244'de yayımlanmış olan "A Personal History of the History of the Battle of Mantzikert" adlı makalenin tercümesidir.

** Dr. Öğr. Üyesi; Kırklareli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Kırklareli.
E-posta: pinarkaya@klu.edu.tr.

¹ Albert Friendly, *The Dreadful Day The Battle of Mantzikert*, London 1981, s. 136, 174, 178-180; V. F. Buchner, "Malazgirt", *İslâm Ansiklopedisi*, VII (1970), 239-241.

² *Selçuklu Tarihi Alp Arslan ve Malazgirt Bibliyografyası*, MEB. Yayınları, Ankara 1971; Ali Sevim, *Malazgirt Meydan Savaşı*, Ankara 1971; Carole Hillenbrand, "Malazgird", *El²(İng.)*, VI (1987), 243-244; İbrahim Kafesoglu, "Malazgird", *İslâm Ansiklopedisi*, VII (1970), 242-248; *Malazgirt Armağanı*, TTK Yayınları, Ankara 1972; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 231-237; Joseph Laurent, *Byzance et les Turcs Seldjoukides en Asie occidentale jusqu'en 1081*, Nancy-Paris, 1919, s. 61-62, 75-76, 143-144; J. Shepard, "Byzantino-russica", *REB*, 33 (1975), s. 211-225; Sp. Vryonis, Jr., *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeley-Los Angeles 1971, s. 96-103; J.-Cl. Cheynet, "Mantzikert, un désastre militaire?", *Byz*, 50 (1980), s. 410-438; S. G. Agadzhanov-K. N. Yuzbashian, "K istorii tiurskikh nabegov na Armanija v XV v.", *Palestinskij Sbornik*, 13 (76) (1965), s. 144-159; A. Hamdani, "A Possible Fatimid Background to the Battle of Mantzikert", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6 (1968), s. 1-59.

Önceden Paris Külliyyatı'nın yayımlanması ve Bizans tarihçileri Nicephorus Bryennius, Zonaras ve yazdığı zeyl ile tanınan Skylitzes'in çalışmalarının dâhil edilmesiyle genişletilen Venedik Külliyyatı'nın neşredilmesiyle bu konuya duyulan tarihî ve filolojik ilgi, batı aydınlanmasından sonra ortaya çıkan tarih yazımında belirginleşmiş bir akademik biçim ortaya koymuştur.³ Bizans tarihi çalışmalarının basılmış olması, aydınlanma çağından önceki tarihçilerin kapsamlı çalışmalarına dayanmaktadır. Bu tarihçiler daha sonra Malazgirt Savaşı için de Bizans kaynaklarında aydınlatıcı bir pencere oluşturacaklardır ki dolaylı olarak bu konuda en önemli birincil kaynak o dönem herhangi bir eseri yayınlanmamış olsa da Michael Attaleiates'tir. Bunun yanında birçok eski tarihçi de çoğunlukla dayanak noktalarını bir diğer önemli tarihçi olan Psellus'tan alırlar. Bu aydınlanma çağı Bizans tarihçileri, Arap tarihçileri vasıtası ile Malazgirt Savaşı ile ilgili önemli Arapça kaynaklara dolaylı yoldan erişme imkânı bulmuşlardır. Başlıca yararlandıkları kaynak ise Kıptî asıllı tarihçi İbnü'l-Amîd el-Mekîn Circîs (602-672/1205-1273) tarafından yazılan *el-Mecmû 'u'l-mübârek* isimli yaradılıştan Mısır Memlûk sultanlarına (658/1260) kadar gelen olayları içeren Arapça eserdir⁴ G. Keynes'in eseri *Gibbon's Library*'i ise dikkatlice incelediğimde, fark ettim ki adı geçen Arapça eserin ilk Avrupa baskısı ve Latince çevirisi *Gibbon's Library*'nin bir bölümünü oluşturmuş ve hem kendi kitabında hem de Le Beau'nun Malazgirt Savaşı kısmında bu Arapça eserden yararlanılmıştır. Dolayısıyla bahsi geçen eser kopya edilerek savaşla ilgili Arapça kaynaklara ulaşılmıştır.⁵

Malazgirt Savaşı'nın en önemli kaynaklarına dolaylı olarak ulaşılması sayesinde bu ünlü olayın günümüzdeki araştırmaları Le Beau ile başlamış ve on yıl kadar sonrasında da Edward Gibbon'la devam etmiştir. Olaylar hakkında Edward Gibbon, Fransız tarihçi Le Beau'ya göre daha detaylı ve önemli analizlerde bulunmuştur. Gibbon'un çalışmasındaki Malazgirt Savaşı bölümü, ayrıntılı bilgilere yer verilen dengeli ve doğru bir anlatıma sahiptir. Ancak seneler içinde kendi üşengeçliğim ve oyalanmam yüzünden Malazgirt Savaşı ve onun birincil kaynaklarıyla ilgili araştırmamda başarısızlığa uğrayarak zor durumda kalmıştım. Çünkü erken tarihli Bizans ve Arap kaynakları yerine geç tarihte yazılmış kaynaklara başvuran Le Beau ve Gibbon'un yazmış olduklarından istifade eden araştırmacıların eserlerini incelemiştim. Ben bu kaynakları okumaya, çalışmaya ve çevirmeye zaman harcadığım için aydınlanma çağı tarihçilerinin eserlerini de göz ardı etmiştim. Fakat kaynakların okunmasını ve çevirisini bitirip devamında da uzun bir analizini yaptıktan sonra erken tarihli Bizans ve Arap kaynaklarını tekrar okumaya ve konuyla ilgili ilk okuduklarımla karşılaştırmaya karar verdim. Cahen, Friendly, Cheynet ve ayrıca birçok Yunan ve Türk

³ George Ostrogorsky, *History of the Byzantine State*, 3. bsk., New Brunswick 1969, s. 4-9; E. Tsolakis, *H συνέχεια της χρονογραφίας του Ιωάννου Σκυλίτζη (Ioannes Skylitzes Continuatus)*, Thessaloniki 1968, s. 52-60; Skylitzes, *Paris Corpus*'ta 1647'de C. A. Fabrot tarafından "Chronicle of Cedrenus" a ilave olarak yayımlanmıştır. Aynı yayın değiştirilmeden *Corpus of Venice* (1729), *Bonn* (1839) ve *Migne's PG* (1864)'de de yayımlanmıştır.

⁴ C. Cahen-R. G. Coquin, "Al-Makin b. Al-Amid, Djirdjis", *EP² (Ing.)*, VI (1987), 143-144.

⁵ Geoffrey, *The Library of Edward Gibbon*, Dorchester 1980, 2. bsk., s. 12, 48, 49; Le Beau, *Histoire du Bas-Empire*, Paris 1775, XVII, 272-309; Edward Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, London 1788, V, s. 660-666.

araştırmacıların çalışmalarını dikkatlice gözden geçirdikten sonra Le Beau ve Gibbon'un ilk basımlarına tekrar geri döndüm. Farkettim ki Prof. Cahen bu iki tarihçiyi incelemiş olsaydı meşhur klasikleşmiş eserinde hatalar yapmamış olacaktı. Bunun yanı sıra gazeteci Alfred Friendly de “*The Dreadful Day*” isimli romanında ne Bizans ne Arap tarihçisi ne de Türkolog olmamasına rağmen bu iki tarihçinin eserlerini dikkatlice incelemiştir.⁶

Malazgirt Savaşı ile ilgili benim ilgim ve araştırmam geniş kapsamlı boyutlara sahipti. “*The Internal History of Byzantium during the Time of Troubles*” isimli doktora tezimde bu araştırmalarımı daha da genişleterek Bizans kaynaklarının yanı sıra, Ermenice ve Süryânice tarihlerin tercümelerini de inceledim.⁷ Bu ilk çalışmadaki orijinal Bizans kaynaklarının analizi, Cahen'in yapmış olduğu temel hataları ortaya çıkararak savaşla ilgili ileri sürdüğü ilkelerini ve sonuçlarını geçersiz kıldı.⁸

Savaşın 900. yıldönümü olan 1971'de Attaleiates tarafından açıkça belirtilmiş olan savaşla ilgili bir tartışma konusu hakkında dikkate değer bir makale yazdım. 1959-1967 yılları arasında “*The Decline of Medieval Hellenism*” isimli uzun çalışmamı hazırlarken orijinal dilindeki metinlerden yararlanma konusunda şanslıydım çünkü doktora tezimin hazırlığı sırasında öğrenciyken aynı zamanda klasik Arapça ve Türkçe dillerinde de çalıştığım için günümüz Türk araştırmacılarının eserlerinin yanı sıra Selçuklu dönemine dair Arapça kaynakları da inceleme fırsatına sahip olmuştum.⁹ 1976 yılı sonbaharının sonlarında Santa Monica'da geçirdiğim başarılı bir operasyon sonucu UCLA Üniversitesi Tarih Bölümü (California Üniversitesi) beni kış sezonunda derslerden ve diğer üniversite işlerinden muaf ederek nekahet izni verdi. Bu zamandan istifade ederek ben de savaş ile ilgili Arapça kaynakların tercümesine ve detaylı incelenmesine eğildim. Malazgirt Savaşı'nın Türkiye'deki geniş kapsamlı 900. yıldönümü için çalıştığım bu Arapça kaynaklar, dört Farsça kaynakla beraber Ali Sevim ve Faruk Sümer tarafından 1971 yılında Türkiye'de yayımlandı.¹⁰ John Penrice'nin “*A Dictionary and Glossary of the Kor-ân*”, Hans Wehr, R. Dozy'nin Arapça sözlük çalışmaları, Edward W. Lane'nin sekiz ciltlik sözlüğü “*Arabic Lexicon*” adlı eserlerine vâkıf olduğum için bu karmaşık ve zorlayıcı unsurlara sahip Arapça tarihler benim için üstesinden gelinemez değildi.

Temel Arapça eserlerle doğrudan ilk kez karşılaştığım zaman bu eserlerin zengin edebî dilinden ve olağanüstü peri masalı gibi içeriğinden çok etkilendim, onları

⁶ 1956 yılındaki doktora tezimde, 1971'de yayımlanan *Küçük Asya* adlı kitabımda ve Malazgirt Savaşı konusundaki en yeni çalışmam olan “The Greek and Arabic Sources on the Battle of Mantzikert, A.D. 1071” adlı çalışmamda bu noktayı belirtmede başarısız oldum.

⁷ Sp. Vryonis, *The Internal History of Byzantium during The Time of Troubles, 1057-1081*, Harvard 1956, s. 89-110.

⁸ C. Cahen aslında aydınlanma çağı geleneğinden bahsetmiş olsa da konuyla ilgili söylemiş olduklarını “La campagne de Manzikert d'après les sources musulmanes”, *Byz*, 9 (1934), s. 613-642 adlı çalışmasında görmezden geldi.

⁹ Vryonis, *The Decline*, s. 85-113.

¹⁰ Faruk Sümer -Ali Sevim, *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı (Metinler ve Çevirileri)*, Ankara 1971.

kapsamlı Bizans kaynaklarından ayıran geniş, ciddi perspektifi her zamankinden daha açıkça farkettim.

Bu esnada Atina Üniversitesi ve California Üniversitesi'nin (UCLA) ortaklaşa verdiği bir görev tüm zamanımı aldığından dolayı Malazgirt Savaşı ile ilgili çalışmalarımı askıya almak zorunda kaldım. 1979 yılı sonlarında Atina'dan dönmemi müteakip UCLA tarafından Gustave von Grunebaum Merkezi'nin idaresini üstlenmem istenince 1982 baharına kadar maalesef savaş hakkındaki çalışmalarına devam edemedim. 1982 baharında merkezin idareciliğinden ayrılmamın ardından derhal Farsça üzerine çalışmaya karar vererek, akabinde akademik seminerlerimin, tam zamanlı öğretmenliğimin ve yayın çalışmalarımın yanı sıra iki sene boyunca düzenli olarak UCLA'daki Farsça sınıflarına devam ettim.

Farsça sınıfındaki dersleri tamamladıktan sonra savaş hakkında Farsça dört kaynağı çalışmaya ve tercüme etmeye başladığımda içeriklerinin kesin ve nihaî tarihî bir olaydan efsaneye doğru dönüşmeye başladığını fark ettim ki aynı durum Arapça kaynak eserlerde de mevcuttu. Bu, tarihin kendi yapısından kaynaklanan, savaşın hatıralarının ve sonraki etkilerinin önemli bir parçasıydı. Arap yazarları tarafından çok güçlü anlatılan savaşın macera dolu kısmı ve çeşitli kahramanları, Farsça tarihlerde de yaratıcı yazarlar tarafından manzum olarak kaydedilmişti.

Farsça kaynaklarla olan çalışmamı bitirir bitirmez 1988 yılında New York Üniversitesi bünyesinde yeni kurulmuş olan Alexander S. Onassis Merkezi'ni organize etmem için gelen daveti kabul ettim. Onassis Merkezi'nde geçirdiğim yedi sene boyunca tüm enerjimi ve çalışmamı Helen çalışmaları için büyük bir araştırma merkezini kurmaya adadım. Bu yorucu süreç aynı zamanda çok zamanımı aldığı için beni çeşitli araştırma projelerimden de alıkoymuştu.

Bu görevim bittikten kısa bir süre sonra “*The History of the Battle of Mantzikert*” adlı kitabımı yazmaya geri döndüm. Kitabın planlanmış dört bölümünden Malazgirt Savaşı'nın birincil kaynaklarının analizi hakkındaki ikinci bölümünü 1994 yazında bitirdim. Çalışmaya başladığımda karşılaştığım zorluk 8 dilde yazılmış en az 32 tarihi (Yunanca-7, Arapça-12, Farsça-4, Ermenice-3, Süryânice-2, Latince-1, Romanca-1, Slavca-1 ve Osmanlıca-1) incelemek ve özellikle de Arapça ve Farsça metinleri orijinal halinden okumak idi. Çalışmamın dört kısmından en uzun olan savaşın birincil kaynaklarıyla ilgili bölümünü kısa kalışlarımda bana güzel bir ofis ve çalışma imkânı sağlayan, muhteşem bir kütüphaneye sahip, Kaliforniya Rancho Cordova'da Hellenizm çalışmalarısıyla ilgili faaliyet gösteren Speros Vryonis Merkezi'nde hazırladım. 220 sayfa el yazması metni tek tek inceleyip analiz etmeye, dillerine göre gruplandırmaya, en sonunda da her grubu birbiriyle mukayese ederek dikkatlice ve çok kapsamlı bir şekilde en ince ayrıntısına kadar incelemeye gayret göstererek savaş öncesi ve sonrasında gerçekleşen olaylara da yer veren savaşın birincil kaynaklarını detaylı olarak inceledim.

Günümüz araştırmacıları tarafından savaşla ilgili yazılan eserlerdeki artan bilgi karışıklığını önlemek için Bizans birincil kaynakları üzerine kapsamlı bir analitik çalışma yapmanın gerekliliğine uzun süre önce karar vermiştim. Bu araştırmaya dayalı olarak kısa bir ön hazırlık niteliğinde olan savaşın ilk elden kaynaklarının analizine dair “*The Greek and Arabic Sources on the Battle of Mantzikert A.D. 1071*” adlı çalışmamı

1992 yılında UCLA-OC-SBVC kurumlarının ortak çalışması olarak XI. yüzyıl üzerine düzenlenen bir konferansta ortaya koydum. Bu makalemin sonucunda elimde bulunan el yazmalarının ve bahsedilen 32 birincil kaynağın içerisindeki temel bilgileri ve analizleri özet haline getirdim. Bu, benim daha derinlemesine yapacağım çalışmalar için olduğu kadar savaşın tarihsel olarak yeniden inşası ve doğru anlaşılabilmesi için birincil kaynakların analizinde de anahtar görevi oluşturmuştu.¹¹

Özellikle zeyl yazarı Skylitzes,¹² Zonaras¹³ ve Nicephorus Bryennius¹⁴ üzerine yeni yapılmış yayımlar ve filoloji çalışmaları; Attaleiates'in¹⁵ askerî alanda yaşanan olayları aktarmadaki üstünlüğü, Psellus'un¹⁶ da IV. Ramanos'un Konstantinopolis'ten çıkışından 1071 yılı Eylül ayının ilk haftasında esir düşmesine, gözlerine mil çekilerek kör edilmesine ve 1072 yılındaki ölümüne kadar geçen hadiseleri göstermesi, Bizans kaynakları arasındaki ilişkileri ve bağlantıların doğru olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Böylece Attaleiates ve Psellus, Bizans kaynaklarının ilk katmanını oluşturmuştur. İkinci katmanda ise onlardan yararlanmış olan Nicephorus Bryennius,

¹¹ Vryonis, "The Greek and Arabic Sources on the Battle of Mantzikert, A.D. 1071", *Byzantine Studies: Essays on the Slavic World and the Eleventh Century*, New Rochelle 1992, s. 125-140.

¹² Eudoxos Tsolakis, *Η συνέχεια της χρονογραφίας του Ιωάννου Σκυλίτζη (Ioannes Skylitzes Continuatus)* Thessaloniki 1968; *Ionnis Scylitzae Synopsis Historiarum*, nşr. H. Thurn, Berlin 1973; C. Mango, *JHS*, 95 (1975), s. 304-305.

¹³ Konu ile ilgili bölümün Almanca çevirisi için, Erich Trapp, *Millit rs und Höflinge im Ringen um das Kaisertum. Byzantinische Geschichte von 969 bis 1118 nach der Chronik des Johannes Zonaras*, übersetzt, eingeleitet und erklärt von Erich Trapp, Graz-Vienna-Cologne 1986.  zellikle s. 13-19'da Trapp, Zonaras'ın kaynaklarını Ioannes Skylitzes ve Psellus'tan aldığını belirtir. O, büyük oranda Skylitzes vasıtasıyla Attaleiates'in verdigi bilgilerden yararlandı.

¹⁴ *Nicephori Bryennii historiarum libri quattuor*, nşr. P. Gautier, Brussels 1975. Nicephori Bryenni, ağırlıklı olarak A. Carile tarafından düzenlenen Psellus'a dayanır. A. Carile, "Il Cesare Niceforo Briennio", *Aevum*, 42 (1968), s. 429-454; "La  λη λογοΐας del Cesare Niceforo Briennio", *Aevum*, 43 (1969), s. 56-87, 235-282.

¹⁵ Attaleiates hakkında bkz. H. Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, Munich 1978, I, s. 382-389; E. Tsolakis, "Das Geschichtswerk des Michael Attaleiates und die Zeit seiner Abfassung", *Byzantina*, 2 (1970), s. 253-268; "Aus dem Leben des Michael Attaleiates (seine Heimstadt, sein Geburtstag und Todesjahr)", *BZ*, 58 (1965), 3-10; "O Attaleiatos os kritikos ton epichiriseon kai tis taktikis tou polemou", *Byzantina*, 1 (1969), 187-204. H. Thurn, "Textgeschichtliches zu Michael Attaleiates", *BZ*, 57 (1964), s. 293-301; E. Janssens, "Michael Attaleiates en die slag bij Mantzikert", *Zeteis*, Amsterdam 1973, s. 585-596; "La bataille de Mantzikert (1071) selon Michel Attaleiate", *Annuaire de l'institut de philologie et d'histoire orientales et slaves*, 20 (1968-1972), s. 291-304; A. P. Kazhdan, "The Social Views of Attaleiates", in Kazhdan-Epstein, *Studies on Byzantine Literature of the Eleventh and Twelfth Centuries*, Cambridge 1984, s. 23-86; *Michael Attalioetae Historia*, nşr. I. Bekker, Bonn 1853.

¹⁶ Psellus hakkında bilgi için bkz. Hunger, *Literatur*, I, 372-382; E. Kriaras, "O Mihail Psellos", *Byzantina*, 4 (1972), s. 53-128; P. Speck, *Die kaiserliche Universit t von Konstantinopel*, Munich 1974; Y. N. Ljubarski, *Mihail Psell: Lichnost i tvorcestvo*, Moscow 1978; A. Gadin, *A Theory of History and Society with Special Reference to the Chronographia of Michael Psellus: Eleventh Century Byzantium*, Amsterdam 1987; Michel Psellos, *Chronographie ou histoire d'un si cle de Byzance (976-1077)*, nşr. ve  ev. Emile Renauld, Paris 1926-1928, I-II.

Skylitzes ve Zonaras aşikâr olarak görülmektedir. Son olarak üçüncü sırada ise tarihî efsanelere yer veren Manasses ve Glycas'ı görürüz.

Yukarıda da belirtildiği gibi Bizans kaynakları, Attaleiates'in tartışmasız olarak Malazgirt Savaşı, bu savaşa yol açan gelişmeler ve savaş esnasında yaşanan olaylar hakkında en önde gelen kaynak eser olduğunu işaret eder. Attaleiates'in bu kadar önemli bir ana kaynak olmasının temeli neye dayanmaktadır?¹⁷

1. Diğer Bizanslı tarihçilerle karşılaştırıldığında çok daha geniş kapsamlı ve uzun bir metin yazmıştır: Nicephorus Bryennius savaş hakkında Attaleiates'in yarısı; Skylitzes üçte biri; Psellus ve Zonaras dörtte biri, Manasses ise onda biri kadar bilgi vermişlerdir.

2. Konstantinopolis'ten savaşa gitmek üzere ayrılış, tutsak edilme ve bu olaylar neticesinde çıkan iç savaş gibi olaylar eserinin iki ana bölümünde çok daha dengeli bir şekilde ele alınmıştır.

3. Zekâsı, tecrübesi, yazılı ve sözlü kaynaklardan doğrudan istifade etmesi ve savaşa bizzat katılarak görgü şahidi olması sayesinde tespitleri doğru ve güvenilir olmuştur.

4. Aktardıklarında kendisinden de bahsetmiş olduğu halde olayları tarafsız olarak bizzat yaşayan bir katılımcı gözüyle anlatmıştır. Attaleiates'in bu tarafsız tutumu Nicephorus Bryennius'un peşin hükümlü söylemleri ya da Psellus'un açıkça ve çekinmeden yaptığı taraflı açıklamaları ile derin bir tezat oluşturmuştur.

5. Onun üstünlüğü benzersiz bir tarihsel gerçeklikten kaynaklanmaktaydı şöyle ki eserleri günümüze ulaşan tarihçiler içinde 26 Ağustos 1071 tarihinde savaş meydanında bulunan tek yazar aynı zamanda Bizans kuvvetlerinin yüce yargıca da olan Attaleiates idi.

Makalenin devam eden bölümünde ise 9 Arapça kaynağın kısa bir incelemesi yapılmış olup bu kaynakları yazan Arap tarihçiler, Bizans tarihçileri ile karşılaştırılmıştır. Bu Arapça kaynaklarda genel olarak üç sorunun ortaya çıktığı görülmüştür.¹⁸

1. Tüm İslâm eserlerinde geçen savaş ile ilgili bahisler savaştan çok sonra yaşamış tarihçiler tarafından kaydedilmiştir.

2. Arapça eserlerde geçen bilgiler 1071-1072 yılları arasında vuku bulan olaylarla ilgili olarak Attaleiates'in aktardıklarından çok daha kısadır.

3. Zaman içinde tarihî gerçekliklerin yerine efsanelerin yerleşmiş olması Arap kayıtlarının doğru değerlendirilmesini ve güvenilir olmasını güçleştirmektedir. Bunu İbnü'l-Esir¹⁹ şu şekilde tasdik etmiştir:

“Şairler Malazgirt zaferi dolayısıyla Sultan Alparslan'ı övdüler ve sık sık bu fetihten bahsettiler.”

Alp Arslan için benzer bir kayıt Zonaras'ta da bulunmaktadır.²⁰

¹⁷ Vryonis, “Mantzikert”, *Byzantine Studies*, s. 127-132.

¹⁸ Vryonis, “Mantzikert”, *Byzantine Studies*, s. 132-133.

¹⁹ Sümer-Sevim, *Malazgirt Savaşı*, s. 24.

²⁰ Zonaras, *Ioannis Zonarae Epitome Historiarum (libri I-XVIII)*, nşr. Th. Buttner-Wobst, Bonn 1897, III, 702.

Modern Oryantalistler ve diğer araştırmacılar savaştan sonraki dönemlere ait olsalar bile Arapça kaynakların konu ile ilgili kısımlarını doğrulamak ve kullanabilmek için araştırmalar yapmışlardır. Bu araştırmalardan ortaya çıkan sonuçlar ise şu şekildedir:

1. Bazı eserler daha erken yazılmış ve günümüze intikal etmemiş tarihlerden alınan bölümleri içerir. En önemli örnekleri ise Garsünni'me (öl. 480/1088) ve Ebû Galib'dir. Her ikisinin de bazı kısımları Sıbt İbnü'l-Cevzî tarafından nakledilmiştir. Bündârî tarafından da İmâdüddin Kâtib el-İsfahânî'nin eseri şerh edilmiştir.²¹

2. Dönemin muzaffer olmuş İslâm yöneticileri ve komutanları tarafından zaferlerini resmî olarak topluma duyurmak için yayınlattırdıkları fetihnâmeler vardır ki Sıbt İbnü'l-Cevzî içeriklerini değiştirmeden bu fetihnâmelerden bahsetmiştir.

3. Halife ve Sultan arasında haberleşme olduğuna dair bir atıf bulunmaktadır.

Bu üç parça kanıt Cahen'in Bizans kaynaklarını özellikle de Attaleiates'ı reddederek çok sonradan gelen İslâm kaynaklarını tercih etmesinde etkili olmuştur. Türk editörler, araştırmacılar ile Arapça ve Farsça kaynakları tercüme edenler, 1971 yılındaki yayım için dikkatlice çalışmışlar ve sonraki tarihlerde yazılmış olmalarından dolayı İslâmî kaynaklara itimat etmenin zorluğu hususunda uyarılarda bulunmuşlardır.

Arap ve Bizans kaynaklarını karşılaştırarak yapmış olduğum analizlerde 7 noktayı inceledim.²²

1. Malazgirt Savaşı'nın tarihi. Arapça kaynaklarda farklı tarihler rivayet edilse de savaşın Cuma günü gerçekleştiği hakkında bilgi verilir. Dönemin bir Bizans kaynağında ise açıkça 26 Ağustos olarak geçmektedir.

2. Orduların asker sayısı. İslâm kaynaklarında aşırı derecede abartılı rakamlardadır. Bizans ordusunun asker sayısı 200 bin ile 600 bin arasında, Alp Arslan'ın ordusunun asker sayısı ise 5000 ile 200 bin arasında gösterilmiştir. Cahen, bu rakamların fazla olduğunu kabul etse de yine gerçeklerden çok uzak olmadığı kanaatindedir. Bizans kaynakları ise çok büyük ordulardan bahsetmemekte, bu konuda daha dikkatli ve ihtiyatlı davranmaktadırlar ki Bizans ordusunun büyük bir kısmı başka bir bölgede olduğundan savaşa bile katılmamıştır.²³

3. Tarihsel olarak savaşın detaylarını sonradan yazmış olan Arap tarihçiler olayların akışına çok fazla vâkıf olamamışlar, bağlantıları kopuk olarak aktarmışlar, bazı olayları ihmal etmiş bazılarını da yanlış bilgilere istinaden tekrar etmişler ve bilgileri izole edecek şekilde kısaltmışlardır. Attaleiates tarafından aktarılan tarih ise bunun aksine çok daha uzun ve detaylı olarak tutarlılığını korumuş aynı zamanda savaşın nedenlerine ve sonuçlarına da yer vermiştir. Arapça kaynaklarda bu durum eksiktir.

4. Arap yazarlarının çoğunun gerçek dışı ve doğruluğu kesin olmayan nitelikteki açıklamaları birçok ayrıntıda, örnekte ve tanımda yeteri kadar kendisini göstermektedir. Savaş başlamadan önce Sultan Alp Arslan Bizans İmparatoru'nun kampına barış

²¹ Sümer-Sevim, *Malazgirt Savaşı*, s. 18.

²² Vryonis, "Mantzikert", *Byzantine Studies*, s. 132-135.

²³ C. Cahen, "Manzikert", *Byz*, s. 621.

müzakereleri yapmak üzere bir elçi gönderdiği zaman, İslâm tarihleri elçi ve İmparator arasında geçen bir konuşmayı olduğundan çok farklı olarak kaydetmişlerdir. Arap kaynaklarına göre Romanos barış şartı olarak Sultan'dan yaklaşan kış ve yaz aylarında tebeasının ve kendisinin konaklaması için Rey, Hemedan ve İsfahan şehirlerini talep etmiştir.²⁴ Attaleiates ise bu konuda çok daha dikkatli ve mütevazı davranarak, Romanos'un barış şartlarını şu şekilde aktarmıştır: Alp Arslan, Bizans ordusunun su kaynaklarını tehdit eden bir konumda olan ordusunu Malazgirt'te hâlihazırda kamp kurduğu ovalık alandan uzaklaştıracak, aynı zamanda bölgeyi çevreleyen tepelerdeki askerlerini de geri çekecektir.²⁵

5. En önemlisi savaş ile ilgili Arap kaynaklarının içeriği idi. İbnü'l-Kalânisi, İbnü'l-Ezrak, İbnü'l-Esir ve İbnü'd-Devâdârî'de birbirinin benzeri bilgiler bulunur. Geri kalan beş Arap tarihçisinin savaşa ilgili aktardıkları beş küçük kategoriye ayrılabilir:

a) Alp Arslan'ın, Romanos'a gönderdiği elçisinin olumsuz sonuçla dönmesinden sonra imamı Buharalı Ebû Nasr Muhammed ile yaptığı konuşma.²⁶

b) Halife tarafından gönderilen ve savaşın olduğu Cuma günü tüm camilerde okunacak hutbe.

c) Hutbenin içeriği.

d) Savaşın gerçek gidişatı.

e) Savaşın tasviri ki yazarların savaşa ilgili iki üç satır ayırdığı konulara Attaleiates üç sayfa yer vermiştir. Böylece Attaleiates'te Arap kaynaklara göre savaşın safhalarını ve gidişatını takip etmemizi sağlayan çok daha fazla detaylı anlatım olmuştur. Arap kaynaklarında savaşın nedenleriyle ilgili açıklamalar, yaşanan gelişmeler ve ayrıntılar sınırlı kalmıştır.

6. Attaleiates tarafından da onaylanmış olan Arap kaynaklarında geçen en beklenmedik ve ilginç olay, İmparator'un Sultan'ın kampında esir olarak geçirdiği sekiz gündür. Bu kayıtlar Attaleiates'e göre hem daha ayrıntılı hem de daha çok bilgi vericidir. Bu noktadan bakıldığında Arap ve Bizans tarihi kaynaklarında ilk kez benzerlik ve uyum gözlenir.²⁷

Arap yazarlarının dönemin Bizans yazarlarına ulaşmalarının ve aynı şekilde Bizans yazarlarının da Arap meslektaşlarının kayıtlarına ulaşmalarının o dönemde imkânsız olması nedeni ile İmparator'un sekiz günlük esaretinin her iki tarafta da bu kadar benzer ifadelerle yer almasını araştırmak gerekmektedir.

Attaleiates, Psellus ve onlara dayanan temel Bizans kaynaklarında Romanos'un esaretten salıverildikten sonra Başşehirde yaşanan politik ayaklanmalar ve kargaşa nedeniyle Konstantinopolis'e İmparatoriçe Eudocia'ya bir mektup yolladığı görülür. Psellus, politik çevrelere yaptığı etkileri ile ilgili olarak bu önemli mektuba özel olarak atıfta bulunurken²⁸ Attaleiates, hemen hemen tüm içeriğini nakleder.²⁹ Arap

²⁴ Sümer-Sevim, *Malazgirt Savaşı*, s. 4, 12, 22.

²⁵ Attaleiates, *Historia*, Bonn, s. 159-160.

²⁶ Vryonis, "Mantzikert", *Byzantine Studies*, s. 135.

²⁷ Vryonis, "Mantzikert", *Byzantine Studies*, s. 135-136.

²⁸ Psellus, *Chronographie*, II, 164.

²⁹ Attaleiates, *Historia*, s. 164-167.

tarihçilerinin bu mektubun içeriği hakkında nasıl bilgi sahibi olduklarına dair herhangi bir kanıt bulunmamaktadır.

Bu sansasyonel olaya hangi kaynaklardan ulaşıldığı ve Arap tarihçilerinin konuyu nasıl bu şekilde detaylı aktarabildikleri konusu netlik kazanmamıştır. Bazı bilgilerin Alp Arslan'ın Bağdat'taki halifeye gönderdiği fetihnâmeden alınmış olması yüksek ihtimaldir. İmparator'un esareti ile ilgili en ayrıntılı bilgi Sıbt İbnü'l-Cevzî'de (öl. 654/1256) bulunur ki o da bu bölümü Selçuklu tarihçisi Garsünni'me'nin (öl. 480/1088) günümüze intikal etmeyen eserinden aynen nakletmiştir.³⁰

Romanos'un günümüze ulaşmayan mektubunun çok özel ve detaylı resmî bir imparatorluk mektubu olduğu gayet açıktır. Selçuklu tarihleri içinde ciddi bir yeri olan ve olayların içeriğini tamamıyla aynı anlatmış olan Sıbt İbnü'l-Cevzî, İmparator'un esaretinin Sultan ile İmparator arasında bir anlaşma yapılmasıyla son bulduğunu ileri sürmektedir. Bu husus ile ilgili diğer kaynaklarda farklı görüşler bulunsa da iki yöneticinin de resmî bir barış anlaşması yapmış olması ihtimali kuvvetlidir.

7. Yedinci ve son kategori ise İmparator Romanos'un esaretinin bitişi sonrası akıbeti hakkındadır. Arapça kaynaklar bu husus ile ilgili karışık, eksik, hatalı bilgiler vermişler ya da bu meseleyle ilgilenmemişlerdir.

Arapça kaynaklar incelendiğinde özetle: Arap tarihçilerin XII. yüzyıl ortaları ve XV. yüzyıl sonları arasında olayların gerçekleşmesinden çok daha sonra rivayetleri aktardıkları görülür. Bu yüzden nakledilenler oldukça kopuk olup olayların akışı ve bağlantılar anlaşılammaktadır. İkinci olarak ise tüm olaylar kısa ve özet olarak anlatılmıştır. Romanos'un 13 Mart 1071 Pazar günü Konstantinapolis'ten ayrılmasından savaş günü olan 26 Ağustos'a kadar yaşanan önemli gelişmeler hakkında bu kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Aynı şekilde Romanos'un 1071 yılı Eylül başında esareten kurtuluşu ve 4 Nisan 1072'deki ölümüne kadar yaşanan olaylarla ilgili de çok az ayrıntı bulunmaktadır. Bu kaynaklar ayrıca savaş öncesi günlerde yaşanan olaylarla pek ilgilenmedikleri halde İmparator'a Sultan tarafından gönderilen elçi hakkında bilgi vermişlerdir. Sınırlı sayıda cümlelerle savaşın sonucunda Müslüman Sultan'ın, Hıristiyan İmparatora karşı muhteşem bir zafer kazandığını yazmışlardır. Bu kaynaklarda savaşın gidişatını, her iki tarafın stratejilerini, savaşın sonuçlarına etki eden faktörleri de anlamamızı sağlayacak ayrıntılar bulunmamaktadır. Kullandıkları yöntem ise kendilerinden önce yazılmış, eserleri günümüze intikal etmeyen tarihçilerin olayla ilgili aktardığı rivayetleri yeniden gözden geçirerek kendi ifadeleriyle yazmaları olmuştur. Bu durumun tek istisnası İmparator Romanos'un esir edilişi ve sekiz günlük tutsaklık döneminde geçen olayların ayrıntılı ve gerçeğe uygun anlatılmasıdır. Konuyla ilgili en çok bilgi veren Sıbt İbnü'l-Cevzî muhtemelen bu nakillerini Garsünni'me'den almıştı. Hatta eserinde şaşırtıcı şekilde iki sultan arasındaki görüşmelerle ilgili Attaleiates'in yazdıklarından çok daha fazla özel ayrıntı bulunmaktadır.

Arap tarihçiler ve kaynak eserler hakkında yaptığımız araştırma bizi bu eserlerin Romanos'un Sultan'ın kampında geçirdiği esaret dönemi ve bu zaman zarfındaki

³⁰ Sümer-Sevim, *Malazgirt Savaşı*, s. 31, 33. Daha az bilgi veren kaynaklar için yine Sümer ve Sevim'in eserinde bkz. İbnü'l-Kalânîsî, s. 3; *Ahbâr*, s. 9, 10; İbnü'l-Cevzî, 13-15; Bündârî, s. 17, 18, 19-20; İbnü'l-Esîr, 23; İbnü'l-Adîm, s. 47, 48.

olaylarla ilgilendikleri sonucuna götürür. Bu dikkati çeken ve tarihî olarak istisnai durumun dışındaki diğer aktarılanlar savaşın şiirsel heyecan verici yönü, kahramanlık hikâyeleri ve kazanılan zaferin muhteşemliği hakkındadır.

Üçüncü grup olan Farsça kaynaklar, Arapça kaynakların yarı tarihî rivayetlerini devam ettirerek efsanelere dayanan süreçleri daha öteye taşırlar. Burada incelenen dört Farsça tarih Reşîdüddin Fazlullah (öl. 718/1318), Kerîmüddin Mahmûd-i Aksarâyî (öl. 724/1324), Hamdullah el-Müstevfî (öl. 750-751/1350) ve Mîrhând'ın (öl. 903/1498)³¹ eserleridir ki bunlardan Reşîdüddin ve Mîrhând konuya ilgi ve dikkat göstermişlerdir. Arapça kaynaklardan *Ahbârü'd-Devleti's-Selcukiyye*, İbnü'l-Cevzî, Bûndârî, İbnü'l-Esîr, Sibt İbnü'l-Cevzî ve İbnü'l-Adîm'de efsaneler yerine tarihî gerçeklere dayanan daha ayrıntılı ve kapsamlı bilgiler bulunur.

Arapça tarihlerin büyük kısmı Bizans tarihî külliyatından çok sonra yazıldığı gibi Farsça tarihler de Arapça yazılmış eserlerden sonra kaydedilmiştir ki bu da XIII. yüzyıl sonu ve XV. yüzyıl sonu arasında tekabül etmektedir. Bu nedenle olaylara Arap tarihlerden daha uzaktırlar. Yazdıkları tarihlerden çok daha önce, 1071-1072 yılları arasında gerçekleşmiş olan bu savaş ve sonuçları ile ilgili verdikleri bilgiler ise yaşananlara efsanevî öğeleri ekleyip kelime değişiklikleri ile olayları tekrar etmenin ötesine geçememiştir. Sonuç olarak Malazgirt Savaşı'nın özel tarihine olan ilgilerini büyük oranda azaltmışlarsa da bu olay 1071'den 1498'e kadar geçen yaklaşık 427 yıllık uzun zaman içinde kendilerinden önceki toplumların sahip olduğu kültür ve bakış açılarını anlamalarında ve edebiyatta önemli bir tarihî değere sahipti. Bunun etkisi olarak Farsça eserlerde savaş ile ilgili aktarılan rivayetlere yüksek seviyelere ulaşmış Fars edebiyatının da yardımıyla savaşla ilgisi olmayan efsanevî yeni öğeler katıldı ve bu eserler tarihlerinin bir parçası olarak yeniden düzenlendi.³²

İki örnek belki de bize İranlı tarihçilerin olayları nasıl efsanevî ve edebî olarak aktardıklarını gösterecektir. Bu örneklerden ilki Malazgirt Savaşı öncesi yapılan hazırlıklarla ilgili olarak Reşîdüddin Fazlullah'ın yüksek hayal gücüne dayanan aktarımlarıdır. Bu noktada onun anlattıkları Sultan'ın elçisi, barış arayışı, İmparator'un kampı ve savaş arasında geçmektedir ki burada Reşîdüddin şimdiye kadar geleneksel olarak aktarılmış olan olayların gidişatına dair yeni açıklamalar katar. Sultan'ın av seferine çıkması, Bizanslılar tarafından yakalanması, bu esareti esnasında Sultan'ın kimliğinin gizlenerek korunması, vezir Nizâmülmülk'ün taktikleriyle özgürlüğüne kavuşması ve sonunda Bizanslılar'ın Sultan'ı ellerinden kaçırdıkları anda gerçek kimliğini öğrenmeleriyle yaşadıkları hayal kırıklıkları hakkında rivayetler bulunur. Aniden bu olaylara geçilmesi Reşîdüddin'in yazdıklarının hikâyeleşmesine ve kayda değer bir kopukluğa neden olmuştur.³³

³¹ Sümer-Sevim, *Malazgirt Savaşı*, s. XVI-XX; Farsça eserler için bkz. J. Rypka, *History of Iranian Literature*, Dordrecht 1968, 54-68; K. Jahn, *Die Geschichte des Rash al-Din mit fünf und zwanzig Facsimiles*, Vienna 1969; Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, nşr. Osman Turan, Ankara 1944; Z. V. Togan, "Hamdullah Müstevfî", *İslâm Ansiklopedisi*, V/I, 186-187.

³² Vryonis, *unpublished manuscript on the sources fort he battle of Mantzikert*, s. 99-145; not. 239-327.

³³ Sümer-Sevim, *Malazgirt Savaşı*, s. 54-55.

“Bir gün Sultan yüz atlı ile birlikte ava çıkmıştı. Düşmanları bu yüz atlı ile birlikte Sultan'ı yakaladılar ve bağladılar. Fakat yakaladıklarının Sultan olduğunu bilmiyorlardı. Biri durumu Nizâmülmülk'e haber verdi. Nizâmülmülk: “Bu konu hakkında kimseyle konuşmayın” dedikten sonra Sultan'ın çadırına kimsenin yaklaşmaması emretti. Sultan'ın hasta olduğuna dair söylentiler çıkardı ve Sultan'ın ağzından çıkıyormuşçasına emirler verdi. Bu esnada düşman tarafından elçiler gelip barış talebinde bulundular. Nizâmülmülk: “Sultan hastadır, fakat barış yapmayı kabul etti” cevabını verdi. Elçiler geri dönecekleri sırada Nizâmülmülk dedi ki: “Siz barış istediğiniz halde bizim kullarımızı avlakta niçin yakalayıp hapsedtiniz. Onları geri verin”. Elçiler hükümdarlarına bunu bildirdiler. Bunun üzerine Romanos, tutsakların derhal geri gönderilmesini emretti. Nizâmülmülk ve emirler Sultan'ı teslim aldılar ve yer öptüler. Bizanslılar'a gelince bu hali görüp hayret ve dehşet içinde kaldılar. Böyle bir fırsatı kaçırmış olduklarından dolayı canları sıkıldı ve üzüldüler.³⁴

Mîrhând da sözü geçen av hikâyesini eserine almış fakat aktardıklarının savaşın geleneksel Arapça kaynaklarda geçen yapısıyla uyuşmadığını fark etmiştir. Kendisi nispeten benzer ama daha seçici olarak savaş ile ilgili kaydettiklerinin sonuna bu olayı eklemiştir. Burada sadece bu hususta yazdıklarının başlangıcını göstereceğiz: ³⁵ “Tarihlerden birinde yazıldığına göre Alparslan ve Bizans İmparatoru karşı karşıya geldiğinde sulthan söz açılmıştı. Bu sırada Sultan yanındaki birkaç kişiyle ava giderek Bizanslıların tuzağına düştü.”

Bu yeni efsanevî ayrıntıların Farsça kaynaklarda ilk kez zikredilmesinin oldukça dikkat çekici olmasına istinaden konuyu ayrıntılı olarak yayımlanmamış el yazmasında inceledim. Bu özel konuda gözlemlerim sınırlı olarak şu şekildedir. Reşîdüddin ve Mîrhând'ın yazmış olduğu her iki tarihte de sadece yeni bir efsanevî olay eklenmekle kalmamış aynı zamanda olayların uyumsuzluğundan dolayı nereye ekleneceklerine dair sıkıntı oluşmuştur. Reşîdüddin bu hikâyeyi tutarlı olmayan bir şekilde Türk elçisinin Romanos'un kampına gitmesi ve savaşın başlamasının arasına yerleştirmiştir. Mîrhând ise bu hikâyeyi olayların mantığını ve tarihsel sıralamasını bozduğu için en sona eklemiştir.

Yukarıda anlatılanlar geçmiş zamanla ilgili yanlışlara ve karışıklığa yol açabilecek örneklerden bir tanesidir ve bu konuda bilgi çarpıtılmasına, içeriği zayıflatıp bozan aktarımlara, ihmâl ve eklemelere devam edilmiştir. Bütün bu yıkıcı temel etkenler savaşın anlatımını yeniden yapılandırmıştır. Eski Arap geleneğindeki olayların anlatımına efsanevî unsurlar da artarak eklenmiş böylece hikâye yönü ağırlıklı yarı tarihî yeni bir üslûp ortaya çıkmıştır. Zaten Arap tarihler bu sürece katkıda bulunmuşlar ve Kur'an'dan alıntılar, dualar ekleyerek olayların arasına dinî vurgular da yapmışlardır. Reşîdüddin'in zengin ve süslü üslûbu onu, Alp Arslan'ın, esareti sırasında Romanos'u ziyafet sofralarına davet etmesi ilgili olarak tipik Fars edebiyatı tarzındaki aktarımlarında başarısızlığa uğratmamıştır. Reşîdüddin'in şu kayıtlarını örnek gösterebiliriz:

³⁴ Farsça metinden çeviri için bkz. Sümer-Sevim, *Malazgirt Savaşı*, s. 54-55.

³⁵ Farsça metinden çeviri için bkz. Sümer-Sevim, *Malazgirt Savaşı*, s. 68.

“Daha sonra zafer şöleni için ziyafet masaları kuruldu. Altın külâhlı, gümüş bacaklı sâkiler ruhları ferahlatan kadehleri dolaştırdılar, tasları küplere daldırdılar. Güzel ve hoş sesli çalgıcılar sazlarını çalmaya başladılar, bülbül gibi şakıldılar. Irak ve İsfahan makamlarını nevâ perdesinde çaldılar. Erguvan renkli şarap içerek musikî icrâ ettiler. Eğlence meclisi son bulup mest olanlar yataklarına gitmeye karar verdiklerinde, Sultan ihtiyat için yakın adamlarından birkaç kişiyi İmparator’un yanında bırakıp onlara; İmparator’a görgü kuralları çerçevesince saygı ile muamele etmelerini emretti. Sultan, bunun gibi birkaç gün daha İmparator’u meclisinde bulundurdu. Böylece neşeli konuşmalarla eğlencelerle İmparator’un morali ve durumu iyice düzeldi.”³⁶

Reşidüddin’in ve Mîrhând’ın Sultan’ın verdiği ziyafetler ile ilgili aktardığı rivayetler, Malazgirt Savaşı ile ilgili kaynaklar içinde emsalsiz yer teşkil etmektedir. Attaleiates ise yemekle ilgili çok az ayrıntı vererek daha sade kelimelerle Sultan’ın Romanos’u günlük olarak akşam yemeğine davet ettiğinden ve sofrasında sohbet ettiklerinden bahsetmiştir.

Aynı şekilde Reşidüddin, Cuma günü şafağında başlayan savaşın tasvirine ilişkin kayıtlarında duadan bahseder ve devamında savaşa döner:

“Sabah horozunun (müezzinin) sabah namazı için ezanı okumasıyla göklerin tavlacıların mavi renkli feleğin tavlasından sabit ve hareketli pullarını topladığı ve parlak ışıkların yayıldığı Cuma gününde sultan ve emîrler, namazın farz ve sünnetini kıldıktan ve Allah’ın adını defalarca övgülerle zikrettikten sonra düşmanla savaşmak üzere harekete geçtiler. O bedbaht düşmana gelince, dağılan pervaneler ve dağılmış çekirgeler gibi kumlar, karıncalar kadar çok sayıda olarak savaşmak üzere Sultan’ın karşısında durdular. Kararlaştırılan zaman gelince İslâm askerleri hep bir ağızdan tekbir getirdiler. Allah’ın yardımı ve sağlam bir yüreklilikle düşman üzerine atıldılar. Demir dağdan daha kuvvetli olan saflarını “atılmış renkli yün” gibi yaptılar. Talihsizlik rüzgânı ile hüsrân toprağını kâfirlerin başının üzerine saçtılar ve pek çoğunu cehennem dibine gönderdiler.

Zulüm yapan halkın kökü kesildi.

Âlemlerin sahibi olan Allah’a hamdolsun.

Para, mücevherat, değerli eşya, esirler, hayvanlar olmak üzere Müslümanların eline öyle bir ganimet geçti ki feleğin kâtibi bunları tespit etmekte acze düştü.³⁷

Horoz, tavlaya düşkün olanlar gibi Farsça mecazlar ile Kur’ân’dan yapılan alıntılarla birlikte Reşidüddin’in ağır edebî üslubu; Arap tarihçilerin yarı efsanevî aktardıkları tarihlerini İran’a özgü destansı üsluba dönüştürmeye yardımcı olmuştur.

Reşidüddin, edebî unsurları da kullanarak gulâm yüzünden İmparator’un esir alınış hikâyesini daha da geliştirir şöyle ki gulâm, İmparator’u kaçırmak için bir entrika düzenler ve kimseye fark ettirmeden kaçabilmesi için gece oluncaya kadar beklemesi hususunda onu teşvik eder:

³⁶ Farsça metinden çeviri için bkz. Sümer-Sevim, *Malazgirt Savaşı*, s. 57.

³⁷ Farsça metinden çeviri için bkz. Sümer-Sevim, *Malazgirt Savaşı*, s. 56.

“Cihân kara çarşağı giyinceye parlak yıldızlar ile süsleninceye kadar sabretmek lazımdır. O zaman güçlü koşan, süratli iki atı hazır ederek şafak vakti onlara binip, Bizans hududuna kadar süreceğiz.”³⁸

Arap kaynaklarından öğrendiğimiz İranlı tarihçiler, eserlerinde savaşa dair çok fazla bilgi vermeyip belirsiz yaklaşımlarına rağmen İmparator'un Sultan'ın kampındaki esaret dönemi ile ilgili ilginç, epeyce şaşırtıcı ve güvenilir ayrıntıları da kaydetmişlerdir. İranlı yazarlar, Arap yazarlarının tarihi temellerden tamamen yoksun olmamakla beraber belirsiz olan, efsanevî ve duygusal aktarımlarından hareket etmişlerdir. Onlar için olayların pek bir önemi yoktur. İslâm ile Hıristiyanlık arasındaki en duygusal ve heyecan verici olaylardan birine bakarak o kültüre ait psikolojiyi ve İslâm'ın kültürel dünyasını anlamak onlar için nihaî önem taşır. Böylece Malazgirt Savaşı'nın tarih yazımıyla ilgili üç aşamasını ele almış durumdayız: Tarih (Bizans Kaynakları), Tarih tahribi (Arapça Kaynaklar), Efsanelere (mitlere) dayalı aktarım (Farsça Kaynaklar).

Gerçekte Yunanca, Arapça ve Farsça metinlerin incelenmesi, çok sıkıntılı hadiselerin vuku bulduğu Bizans-İslâm sınırlarında 1071-1072 yılları arasındaki olaylar hakkında çok daha kapsamlı ve en önemli birincil kaynakların elde edilmesini sağlamıştır. Bununla birlikte, söz konusu olaylara değinmekle kalmayıp farklı bakış açıları ve görüşlere de yer veren, ciddî manada dikkat çeken başka yazarlar da bulunmaktadır. Bunlar, bu önemli İslâm-Bizans sınırında doğmuş ve ayrıca Bizanslılar, Araplar ve İranlılar'dan keskin bir biçimde farklılaşan dinî-kültürel geleneklere sahip topluluklardan gelmiş olan üç Ermeni ve iki Süryani yazarın tarihleridir. Onlar kendi aralarında da farklılık gösterirler. Ermeni tarihçileri Aristakes, Samuel ve Mateos, sırasıyla Bizanslılar ile Türkler'in savaşından aşırı derecede etkilenmiş olan Erzurum yakınlarındaki Lastivert, Ani ve Edessa (Urfa) şehirlerindendi. Süryani tarihçileri Mihail ve Bar Hebraeus ise bu yıkıcı sınır savaşından ötürü sıkıntı çeken Malatya'da doğdular.³⁹ Malazgirt savaşı ile yenilgiye uğrayan Bizanslılar aynı yıl Normanlar'a da yenilerek İtalya'daki son kaleleri olan Bari'yi kaybettiler. İki batılı tarihçi Apulialı William ve Montecassinolu Amatus, Bizans'ın gerilemesine dair bölgelerindeki bakış açılarını eserlerinde tasvir ettiler. Malazgirt Savaşı'nda ve Bari Kuşatması'nda Norman askerlerinin ve komutanlarının rolünü de vurgulayıp ve övme fırsatı buldular. Malazgirt Savaşı'nı anlatan iki tarih kalmıştır: Bunlar Konstantin Manasses'in XIV. yüzyıla ait Bulgarca-Slavca çevirisi ve Osmanlı tarihçisi Ahmed b. Mahmûd'un (öl. 977/1569-1570) *Selçuk-Nâme*'sidir.

Üç Ermeni tarihçiden yalnızca Aristakes, Malazgirt Savaşı ile aynı dönemde yaşamıştır.⁴⁰ Aristakes'in 1072-1087 yılları arasında yazdığı eseri Urfalı Mateos'da

³⁸ Farsça metinden çeviri için bkz. Sümer-Sevim, *Malazgirt Savaşı*, s. 56-57.

³⁹ Vryonis, *The Decline*, 2. ve 3. Bölümler'de şehirler, kasabalar, köyler ve bölgelerle ilgili olarak ayrıntılar bulunur.

⁴⁰ Ermeni tarihleri ve arka planı hakkında bkz. Manuk Abegian, *Istoria drevnearınjanskoj literatur*, Erivan 1975, s. 339-357; Robert Thomson, “The Influence of their Environment on the Armenians in Exile in the eleventh Century”, *Supplementary Papers, Summaries, XIII. International Congress of Byzantine Studies*, Oxford 1966, s. 138-140; Aristakes de Lastivert, *Récit des Malheurs de la Nation Arménienne*, ed. M. Canard-H. Berberian, Brussels 1973, XIII-

olduğu gibi, Ermeni tarihî birikiminin temel unsurlarından biri olarak Bizans tarihiyle bağlantı kurarak geniş çerçevede savaşa dikkat çekmektedir.⁴¹ Buna karşılık Anili Samuel'in çok kısa paragrafla bahsettiği eseri bu olaylar açısından tarihî bir değer taşımamasına rağmen daha sonraki yıllarda yaygınlaşmış savaşa ilgili bazı hadiseler Ermenilerin hafızasında korunmuştur.⁴² Diğer iki tarihçi, Attaleiates ve Sıbt İbnü'l-Cevzî kadar kapsamlı olmasa da konuya büyük ilgi göstermişlerdir. Aristakes eserine olayların akışını belirleyici itici güç olarak dinî unsurları eklemiştir. Dolayısıyla, öfkeli, gururlu ve kibirli olarak aktardığı Romanos'un tasvirine vuku bulan olaylardan çok daha fazla dikkat çekmiştir.⁴³ Aristakes savaş hakkında çok az şey söylerken Mateos'da ise savaşın temel olaylarını içeren çoğu kısım karışık ve hatalı kaydedilmiştir. O, Ermeni kökenli Bizans generali Basilakes'in savaşta öldürüldüğünü hatalı bir şekilde kaydetmiştir.⁴⁴ Aslında Skylitzes, ilk çarpışmada yakalanışından sonra Sultan'ın ordugâhına esir olarak alınan ele geçirilen kişinin Bizans İmparatoru Romanos olarak tespit edildiğini söyler.⁴⁵ Biz Basilakes'in Türk esaretinden kurtulduktan sonra bile Bizans İmparatorluğu hizmetinde önemli vazifelerde bulunduğunu biliyoruz. 1071'de IV. Romanos tarafından Sivas'ın yağmalandığı ile ilgili iddiası da şüpheli ve muhtemelen hiç gerçekleşmemiştir.⁴⁶ Sonuç olarak Aristakes ve Mateos birbirinden tamamen farklı anlatımlara sahiptir. Aristakes, Bizans yanlıydı ve Mateos şiddetli şekilde Bizans karşıtı idi. Dolayısıyla, Mateos'un kayıtları sadece karışık ve hatalı olmasından değil aynı zamanda aşırı derecede Bizans karşıtı olmasından dolayı da problemliliktedir.

Kısacası, savaşla ilgili kayıtları bulunan Ermeni tarihleri iki farklı bakış açısına sahiptirler. Ayrıca bu görüşler gerçekte yaşanmış olan hadiselerden önemli derecede farklılık gösterirler.

İki Süryânî tarihçisi de savaşın ayrıntılarıyla ilgili olarak dikkate değer bir şekilde farklılık göstermiştir.⁴⁷ Bunlardan daha erken tarihli olanı, XII. yüzyılın ikinci

XLV, 124-128; from the edition and Russian translation of the Armenian text by. K. H. Yuzbashian, Moscow 1968, s. 13-51.

⁴¹ Urfalı Mateos, (Matthew of Edessa), *Chronique de Mathieu d'Édesse Continué par Grégoire le Pretre*, Paris 1858, s. 166-172, VI-XV; ayrıca Abegian, *Istoria* adlı eserde de bilgi bulunmaktadır.

⁴² Marie Félicité Brosset, *Collection d'historiens Arméniens*, Amsterdam reprint, III-IV, 449-451.

⁴³ Aristakes-Yuzbashian, s. 137-138; a.e., Canard, 125-126.

⁴⁴ Mateos-Du Laurier, 169. Bu hata *ODB* (Oxford 1991) "Basilakes" başlığı altında Mateos'dan alınarak tekrarlanmıştır.

⁴⁵ Skylitzes-Tsolakis, s. 150-151.

⁴⁶ Mateos-Du Laurier, 166. Bu rivayet Ermenilere güvenerek onları Malazgirt şehri surlarına saldırmakla görevlendiren IV. Romanos'un Ermeni birliklerine büyük güven duyarak yürüttüğü savaş kampanyası ve politikasıyla uyusmamaktadır. J. Cl. Cheynet, "Les Arméniens de l'Empire en Orient de Constantin X a Alexis Comnenos (1059-1081)", ed. N. Garsoian, *L'Arménie et Byzance Histoire et Culture*, Paris 1996, s. 68-69.

⁴⁷ İki Süryânî tarihi hakkında değerlendirme için bkz. J. B. Chabot, *Chronique de Michel le Syrien, patriarche jacobite d'Antioche (1166-1199)*, éditée pour la première fois et traduite en français, Paris 1963, I, XXIV-XXXV; Anton Baumstark, *Geschichte der syrischen Literatur*

yarısında yazılmış ve eserinin Malazgirt Savaşı'na dair bölümü 1061'den 1094'e kadar Malatya piskoposu İgnatius'un Süryânîce kroniğine dayanan Süryânî Mihail'dir. Mihail'in savaşa dair olayları Arap tarihçilerden çok daha zayıf bir şekilde aktardığı ve yerel bir sözlü geleneği eserinde yansıttığı görülür. Genel olarak, Süryânî Mihail'den savaş hakkında çok az şey öğreniriz. Kronolojik hatalar, olayların sırasında karışıklık, gerçek dışı aktarımlar, Malazgirt Savaşı ile ilgili bölümün aşırı derecede değişime uğramasına katkıda bulunmuştur. Mihail bilhassa Bizanslılarla dinî farklılıkları olduğu için Ermeni askerlerini savaş meydanından çekilmekle suçlamaktadır.⁴⁸ Ancak bu durum Frenklerin, Uzların, Peçeneklerin, Bizanslıların ve Cermenlerin savaş meydanından genel çekilişi göz önünde bulundurulduğunda çok az öneme sahiptir. Ayrıca, dinî farklılıkları ile suçlamak, Romanos'un düşman kuvvetlerine saldırmalarını emrettiği, Malazgirt surlarını kaplayan, güvenilir Ermeni kuvvetlerinin niçin savaş sırasında uzaklaştığını açıklamamaktadır.

Bar Hebraeus, Malazgirt Savaşı için çok daha farklı bir yaklaşım sunmaktadır. Konuya Mihail'den üç kat daha fazla yer ayırmış çok daha ayrıntılı, dikkat çekici anlatımlara yer vermiştir. Bar Hebraeus, Malazgirt Savaşı ile ilgili Arapça aktarımlardaki ayrıntıların tamamına yer vermese de onların özünü korur. Bar Hebraeus özellikle şunu belirtmiştir:

“Ben bu rivayeti biri Arapça ve biri Farsça olan iki yazmada gördüm”.⁴⁹

O, Mihail'in tarihini kullandığını kabul etse de Mihail'in yazdıklarının bir bölümünü de eleştirerek reddeder. Onun rivayetleri Sıbt İbnü'l-Cevzi'nin aktardıklarına yakındır ayrıca yalnızca Farsça metinlerde bulunan iki ögeyi de içermektedir.⁵⁰ Onun dünya tarihi son derece iddialı bir eserdir ve Malazgirt Savaşı'nı anlattığı bölümü Sıbt İbnü'l-Cevzi'den sonra bu hususta yazılmış en uzun bölümü oluşturur. Bar Hebraeus'un geniş tarihî bakış açısına ve İslâm dünyasının yüksek kültürel yapısına ilişkin bütün açık fikirliliğine rağmen biz yine de Malazgirt üzerine yazdığı metnin orijinalliği ve tarihî değeri konusunda hiçbir iddiada bulunamayız. Öte yandan Mihail'in tarihi Süryânî Hıristiyan okuryazar topluluğu arasında İslâm edebiyatı, kültürü ve tarihine tanıklık eden oldukça kıymetli bir eser olarak yerini almıştır.

Tıpkı Ermeni ve Süryânî tarihlerinin doğudaki yerli Hıristiyanların yaşantısını yansıtması gibi, Apulialı William'in tarihi de Romanos'un yenildiği ve Selçuklular tarafından ele geçirildiği yıl Normanlar'ın Bizans'ın batı ucundaki son güçlü kalesi olan Bari'yi ele geçirmelerini yansıtır. O, İtalya'daki kesintisiz Norman başarısının, Bizans İmparatorluğu'nun ve ilk Haçlı Seferinin mücadelecisi bir ruhla aktarımını yapmıştır. Önemli ayrıntılardan yoksun, genelde anlatılan hususların atlanmış ve diğer bölümlerin de karışık olmasına rağmen onun Malazgirt Savaşı'na dair kısa aktarımları, (109 satır)

mit Ausschluss der christlich-palästinischen Texte, Bonn 1922, s. 312-320; Rubens Duval, *La Littérature syriaque*, (reprint), Amsterdam 1970, s. 196-201, 400-411.

⁴⁸ Süryânî Mihail-Chabot, III, 169.

⁴⁹ Bar Hebraeus, *The Chronography of Abu'l Faraj the Son of Aaron the Hebrew Physician commonly known as Bar Hebraeus, being the first Part of his Political World History*, İng. Çev. Ernest A. Wallis Budge, Oxford 1932, s. 222.

⁵⁰ Vryonis, (*unpublished manuscript*, s. 180) Sultan'ın korkusuna ve Emîr Savtekin'e işaret eder.

Bizans ve Yunan kaynaklarının temel çerçevesini korumuştur. Rivayetleri Viking ve Norveç krallarının yaşam öykülerini anlatan destanların özelliklerini taşır aynı zamanda naif karakterli ve çocuksu bir anlatım tarzındadır. William, Malazgirt Savaşı ile ilgili bölümünün başından sonuna kadar savaşçı ve onurlu karakteri ile Romanos'u ve onun üvey oğlunu ana tema olarak ekler. Bölüm, İmparator'un özelliklerine Normanların ve Norman komutanı Guiscard'ın yüceltilmesi eklenerek tamamlanır. Ancak anlatılanlar savaş hakkında bildiğimiz daha genel olaylarla alakalıdır.⁵¹

Bu kısa çalışmada⁵² konumuzla ilgili çok daha geniş analizlerini yaptığımız çeşitli dillere ve kültürlere ait birincil kaynaklarda yer alan rivayetler arasındaki bağlantıları göstermeye ve her bir dil grubu esas alınarak öncelikli kaynaklara göre sıralamaya çaba sarfedildi. Ardından aralarında herhangi bir ilişki olup olmadığını göstermek için farklı dillere göre ayrılan eserler diğer dil grubundaki eserlerle karşılaştırıldı. Sonuç olarak analizlerin gelişimi tarihî aşamalardan, vakaların tarihle uyuşmayan şekilde bozularak aktarılmasına ve efsaneleşmesine kadar uzanmaktadır. Bunların üzerine çeşitli dil gruplarına ait kaynaklarda dil, kültür, siyasî fikirler ile ilgili farklılıklar ortaya çıkmaktadır.

Bu şekilde kaynakları incelediğimde, savaşın ve savaş ile ilgili vuku bulmuş olayların gerçekliğinin nasıl tespit edileceğini anlamaya çalıştım. Başka bir deyişle, savaş esnasında ve savaşın dışındaki gelişmelerin ışığında Malazgirt Savaşı'nda yaşanan olayların gerçekliğini ortaya koydum. Bu gayretler diğer taraftan bu ünlü askerî karşılaşmanın sadece günümüzde değil farklı dönemlerde de efsanelere dayalı olarak aktarılmasının izini de takip etmektedir.

⁵¹ Apulialı William'ın Malazgirt Savaşı kaynağı olarak analizi ve yorumlanması için bkz. Marguerite Mathieu, *Guillaume de Pouille, La geste de Robert Guiscard*, édition, traduction, commentaire et introduction, Palermo 1961; a. mlf., "Une source négligée de la bataille de Mantzikert. Les é Gesta Roberti Wiscardi de Guillaume d'Apulie", *Byz*, 20 (1950), s. 89-103.

⁵² Konuya katkısı olmayıp genişleteceği için Amato di Montecassino'un kroniğini, Manasses kroniğini ve XVI. yüzyıl Osmanlı Selçuknâmesi'ni tartışma dışında bıraktım. Amato di Montecassino, *Storia de Normanni di Amato di Montecassino volgarizzata in antico frances*, Rome 1935; Constantine Manasses, *Die Slavische Manasses-Chronik*, nach der Ausgabe von Joan Bogdan mit einer Einleitung von Johann Schropfer, Munich 1966; Yiannis N. Elioudes, "Πρώτια δημόδη περὶ νεοελληνικά χειρωνα", *Neograeca Medii Aevi*, II, Venice, 551-559; Nadezhda Genova, "Vorläufige Bemerkungen über eine anonyme spätbyzantinische Prosaparaphrase der Verschronik des Konstantinos Manasses", *Panajotakis*, II, 545-550; Erdoğan Merçil, "Türkçe Selçuknâme'ye göre Malazgirt Savaşı", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, (1971), s. 17-49. Glycas ve Joel'in nispeten önemsiz versiyonlarını da konu dışında bıraktım.